Religion and Health

ORIGINAL ARTICLE

2017, Vol: 5, No: 2, Pages: 68-76.

Application of Quran and Nahj al-Balagha in Persian Scientific Articles Published by Medical Sciences Universities

Aram Tirgar[1], Zahra Aghalari[2], Davood Farajzadeh Alan[3*]

1- Associate Professor, Department of Social Medicine, Social Determinants of Health (SDH) Research Center, Health Research Institute, School of Medicine, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran
2- MSc Student of Environmental Health Engineering, Student Research Committee, Gonabad University of Medical Sciences, Gonabad, Iran
3- Assistant Professor, Medicine, Quran, and Hadith Research Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran

***Corresponding Author:**
Davood Farajzadeh Alan Medicine, Quran, and Hadith Research Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Email:
d.farajzadeh@gmail.com

Received: 11 Sep 2017
Revised: 18 Dec 2017
Accepted: 10 Jan 2018

Abstract

Background and Purpose: Although Quran and Nahj al-Balagha are not related to medicine and health sciences fields, these resources have some features that make them appropriate to be used in developing guidelines related to health and disease. Therefore, we sought to determine the rate of application of Quran and Nahj al-Balagha as references in preparing medical articles.

Materials and Methods: In this cross-sectional study, the Persian-language scientific articles published by universities of medical sciences were selected based on the census sampling method. The data were garnered by using a researcher-made checklist aligned with research objectives and through the analysis of all the related articles and their reference lists. To analyze the data, descriptive statistical indexes were employed.

Results: The data obtained from reviewing 186735 citations in 6907 articles published in 696 journals of 47 medical universities showed that the Holy Quran and Nahj al-Balagha were cited as references 404 and 20 times (less than 1%), respectively. The highest citation rates pertained to Al-Baqurah, Al- Anaam, An-Nisa, and Al-Isra surahs, respectively.

Conclusion: Quran and Nahj al-Balagha were cited in a limited number of medical articles.

Keywords: Articles, Citation, Journals, Medical Sciences, Nahj al-Balagha, Quran, References

▶ **Citation:** Tirgar A, Aghalari Z, Farajzadeh Alan D. Application of Quran and Nahj al-Balagha in Persian Scientific Articles Published by Medical Sciences Universities. Religion and Health, Autumn & Winter 2017; 5(2): 68-76 (Persian).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

دین و سلامت
مقاله پژوهشی
دوره ۵، شماره ۲، سال ۱۳۹۶ صفحه: ۷۶-۶۸

بررسی میزان بهره‌گیری از قرآن و نهج‌البلاغه در مقالات علمی- پژوهشی فارسی در دانشگاه‌های علوم پزشکی

آرام تیرگر[۱]، زهرا آقالری[۲]، داود فرج‌زاده آلان[۳*]

۱- دانشیار، گروه پزشکی اجتماعی، دانشکده پزشکی، مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت، پژوهشکده سلامت، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران
۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی بهداشت محیط، کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی گناباد، گناباد، ایران
۳- استادیار، مرکز تحقیقات طب، قرآن و حدیث، دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله ﷺ، تهران، ایران

* **مؤلف مسئول:** داود فرج‌زاده آلان
مرکز تحقیقات طب، قرآن و حدیث، دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله ﷺ، تهران، ایران

Email:
d.farajzadeh@gmail.com

دریافت: ۲۰ شهریور ۱۳۹۶
اصلاحات: ۲۷ آذر ۱۳۹۶
پذیرش: ۲۰ دی ۱۳۹۶

چکیده

سابقه و هدف: هرچند قرآن کریم و نهج‌البلاغه کتاب‌هایی در زمینه بهداشت و پزشکی نیستند؛ اما در هریک از این منابع نکاتی وجود دارد که می‌توان از آن‌ها در تدوین دستورالعمل‌های مرتبط با سلامت و بیماری سود برد؛ از این رو پژوهش حاضر با هدف تعیین میزان بهره‌گیری از منابع فوق در تدوین مقالات علوم پزشکی انجام شد.

مواد و روش‌ها: پژوهش مقطعی و کاربردی حاضر به‌صورت سرشماری در ارتباط با مقالات علمی- پژوهشی فارسی‌زبان منتشرشده از سوی دانشگاه‌های علوم پزشکی انجام شد. داده‌ها با استفاده از چک‌لیست محقق‌ساخته‌ای متناسب با اهداف پژوهش و از طریق بررسی کلیه مقالات و منابع آن‌ها گردآوری گردیدند. شایان ذکر است که جهت پردازش داده‌ها از شاخص‌های آماری توصیفی استفاده شد.

یافته‌ها: یافته‌های حاصل از استخراج ۱۸۶۷۳۵ منبع از ۶۹۰۷ مقاله منتشرشده در قالب ۶۹۶ شماره از مجلات علمی- پژوهشی فارسی متعلق به ۴۷ دانشگاه علوم پزشکی کشور نشان داد که موارد استفاده از قرآن کریم و نهج‌البلاغه به‌عنوان منابع مورد استناد به‌ترتیب ۴۰۴ و ۲۰ مرتبه (کمتر از ۱ درصد) بوده است که در این میان پراستنادترین سوره‌های قرآن به‌ترتیب سوره بقره، انعام، نساء و اسراء بودند.

استنتاج: اگرچه یافته‌های پژوهش از به‌کارگیری قرآن و نهج‌البلاغه به‌عنوان منابع مورد استناد در مقالات علوم پزشکی حکایت دارند؛ اما میزان آن بسیار اندک به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: استناد، علوم پزشکی، قرآن کریم، مجلات، مقالات، نهج‌البلاغه

◀ **استناد:** تیرگر، آرام؛ آقالری، زهرا؛ فرج‌زاده آلان، داود. بررسی میزان بهره‌گیری از قرآن و نهج‌البلاغه در مقالات علمی- پژوهشی فارسی در دانشگاه‌های علوم پزشکی. دین و سلامت، پاییز و زمستان ۱۳۹۶؛۵(۲): ۷۶-۶۸ (فارسی).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

مقدمه

با توجه به بسیاری از آیات قرآن کریم، روایات، احادیث و دستورالعمل‌های اسلامی می‌توان به ارزش سلامتی از منظر دین اسلام پی برد؛ زیرا دین اسلام برای انسان ارزش و احترام فوق‌العاده‌ای قائل می‌باشد و بدیهی است که در تعالیم جامع و کامل همانند یک آیین بهزیستی به تمامی مسائل حیاتی انسان از جمله بهداشت و سلامت توجه خاصی نماید (۱،۲). در این کتاب آسمانی به صراحت آمده است "یا ایها الناس قد جاءتکم موعظه من ربکم و شفا لما فی الصدور و هدی و رحمه للمومنین؛ ای مردم برای شما از جانب پروردگارتان موعظه‌ای (قرآن) آمد که شفا، هدایت و رحمت بر مؤمنان است" (یونس/۵۷) (۳).

قرآن کریم کتابی در زمینه پزشکی و بهداشت قلمداد نمی‌شود؛ اما از بسیاری از آیات این کتاب الهی می‌توان در تبیین اهمیت سلامت، ضرورت رعایت نکات بهداشتی و یا فهم ریشه برخی از دلایل مرتبط با سلامت و بیماری سود جست؛ به‌طوری که در قرآن بیش از ۳۰۰ آیه به مسائل بهداشت و سلامت اشاره دارد (۴)؛ به‌عنوان نمونه بهداشت تغذیه همچون حرمت شراب (مائده/۹۰) (۳)، تحریم خون، مردار و گوشت خوک (نمل/۱۱۵) (۳)، بهداشت جنسی (نور/۳۰) (۳)، بهداشت فردی مانند وضو و غسل (مائده/۶) (۳) و غیره.

همچنین قرآن با لفظ "یا أیها النَّاس" پیام "کُلُوا مما فی الْأَرضِ حلاَلاً طَیباً" (بقره/۱۶۹) (۳) را به گوش مردم می‌رساند و یا می‌فرماید "فَلْینظُرِ الْإِنسانُ إِلَی طَعامه"(عبس/۲۴) (۳) و انسان‌ها را به دقت در غذای خود (اعم از غذای جسم) و بهداشت در غذا و تغذیه فرا می‌خواند. علاوه‌براین آنجا که می‌فرماید "و ثیابک فَطَهرْ" (مدثر/۴) (۳) و "إِنَّ اللّه یحب التَّوابِینَ و یحب الْمتَطَهرِینَ" (بقره/۲۲۲) (۳) انسان‌ها را به رعایت پاکیزگی از جنبه‌های مختلف دعوت می‌کند.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز از قرآن به‌عنوان "ربیع القلوب" یعنی بهار دل‌ها یاد می‌کند که بهار تجلی شادی است و قرآن خود سرچشمه شادی دل می‌باشد (۴).

همچنین آن حضرت در کلام خود به جنبه شفابخشی قرآن اشارات زیادی داشته است چنانکه می‌فرمایند:" جز از قرآن درمان بیماری دل را نجویید و برای دردهایتان از قرآن سلامتی بخواهید" (۵).

علاوه بر قرآن کریم می‌توان مصادیق بهداشت و سلامتی را در کتاب شریف نهج‌البلاغه نیز یافت. در واقع یکی از مفاهیم و موضوعاتی که در نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌های مختلف نهج‌البلاغه مورد تأکید بوده و قابل بهره‌برداری می‌باشد بهداشت و حفظ سلامتی است. از جمله موضوعات مرتبط با بهداشت که در نهج‌البلاغه آمده‌اند و می‌توان به آن‌ها اشاره کرد عبارت هستند از: کار مطلوب (خطبه ۱۷۶) و فعالیت اقتصادی مناسب (خطبه ۲۲۵)، احساس خود ارزشمندی (حکمت ۳۴۲)، موقعیت، نقش و منزلت اجتماعی (نامه ۵۳)، روابط اجتماعی سازگار (نامه ۳۱) و تقوای قلب (حکمت ۳۸۹) (۶). آن حضرت این عوامل را تقویت‌کننده سلامت جسمانی و عامل پیشگیری‌کننده از بیماری‌ها دانسته‌اند (۷)؛ بنابراین بسیاری از آموزه‌های ارزشمند حضرت علی (ع) در کتاب شریف نهج‌البلاغه در قالب وضعیت مطلوب جسمانی، زندگی راحت (خطبه ۸۳) (۶) و بهره‌مندی از نعمت‌های پایدار، آسایش و آرامش کامل (خطبه ۷۲) (۶) را می‌توان مشابه با همان تعریف ارائه‌شده از سوی سازمان جهانی بهداشت یافت که در آن از سلامتی به‌عنوان رفاه کامل جسمانی، روانی و اجتماعی و نه صرفاً نبود بیماری و نقص عضو یاد شده است (۹-۸)؛ بنابراین در میان توصیه‌ها و تأکیدات ارائه‌شده در بیانات مولای متقیان (کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه) شواهد قابل استناد متعددی از اهمیت موضوعات بهداشتی و در مواردی فلسفه توجه به بهداشت و سلامت را می‌توان یافت.

امروزه دانشگاه‌ها و از جمله دانشگاه‌های علوم پزشکی از مراکز عمده تولیدات علمی به‌ویژه در حوزه سلامت به شمار می‌آیند و مقالات منتشرشده در این مراکز به‌عنوان یکی از منابع بسط دانش و بستر اصلی پیشرفت کشورها

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

شناخته می‌شوند (۱۰). از سوی دیگر مجلات و مقالات دانشگاهی به‌عنوان اصلی‌ترین ابزار ارائه نتایج پژوهش‌ها و مطالعات علمی، عهده‌دار اطلاع‌رسانی علمی در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی هستند (۱۱) و به عبارت دیگر یکی از مجاری اصلی تبادل اطلاعات بین متخصصان و حتی عموم جامعه محسوب می‌گردند.

با وجود اهمیت استفاده از دیدگاه قرآنی و بیانات حضرت علی علیه السلام در منابع علمی به‌منظور ترویج اندیشه‌های اسلامی و بسط دانش بشری، از این منابع آنگونه که شایسته است استفاده نمی‌شود. وضعیت موجود گویای نوعی سهل‌انگاری در استفاده از این کتب گرانبها بوده و موارد قابل‌ذکر بسیار اندک می‌باشد (۱۲). قرآن‌پژوهی که به واکاوی رموز نهفته در آیات وحی و پی‌بردن به حقایق در کلام الهی تأکید دارد می‌تواند یکی از حوزه‌های مناسب تحقیقاتی در علوم پزشکی باشد؛ زیرا سلامتی در فرهنگ متعالی اسلام از ارزش والایی برخوردار است و خداوند قرآن کریم را کتاب هدایت و سلامتی معرفی می‌کند (۱۳) که برای ترویج سلامتی و درمان بیماری‌ها راهگشا می‌باشد. تدوین مقالات علمی با استناد به مطالب مندرج در کتب مذهبی همچون قرآن کریم و نهج‌البلاغه تأثیر بسیاری در پذیرش و اجرای مسائل بهداشت و سلامت از سوی بخش بزرگی از مردم جامعه دارد (۱۴).

با توجه به اهمیت اطلاع از وضعیت به‌کارگیری قرآن و نهج‌البلاغه به‌عنوان منابعی ارزشمند جهت ترویج سلامتی و درمان بیماری‌ها و از سوی دیگر فقدان یا کمبود اطلاعات منتشرشده از این دست بر آن شدیم تا در پژوهش حاضر به بررسی میزان بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و بیانات حضرت علی علیه السلام در مقالات فارسی‌زبان منتشرشده در مجلات دانشگاه‌های علوم پزشکی بپردازیم.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر به‌صورت توصیفی- کاربردی طی نیمسال اول ۱۳۹۴ و با هدف بررسی میزان بهره‌گیری از قرآن کریم و نهج‌البلاغه در مقالات فارسی‌زبان منتشرشده در مجلات دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور طی سال قبل آن (۱۳۹۳) انجام شد.

جهت گردآوری اطلاعات به سایت ۴۷ دانشگاه علوم پزشکی کشور و سپس به صفحه مربوط به مجلات علمی- پژوهشی آن‌ها (۱۳۸ مجله فارسی‌زبان مربوط به سال ۱۳۹۳) مراجعه شد و کلیه مقالات به شیوه سرشماری مورد بررسی قرار گرفتند. در فرآیند انجام این پژوهش از روش تحلیل استنادی (روشی متداول در علم‌سنجی و شاخه‌ای از کتاب‌سنجی که برای بررسی نیازهای اطلاعاتی و رفتارهای اطلاع‌یابی استفاده‌کنندگان از منابع علمی به‌کار می‌رود) استفاده شد و اطلاعات مورد نظر در فرمی پژوهشگرساخته متناسب با اهداف پژوهش با اقتباس از مطالعات گذشته مؤلفان جمع‌آوری گردید (۱۵،۱۶). در این راستا علاوه بر رجوع به فهرست منابع و واکاوی اطلاعات مورد نظر در رابطه با ویژگی‌های کتاب‌شناختی مقالات مانند تعداد کل منابع، دفعات استفاده از قرآن، سوره یا سوره‌های مورد استفاده، آیه یا آیات ارجاع داده‌شده و دفعات استفاده از نهج‌البلاغه، اطلاعات دیگری شامل الف: مشخصات خود مقاله نظیر دوره و شماره مجله، تعداد نویسندگان، تعداد کلیدواژه‌ها، تعداد کلیدواژه قرآن و نهج‌البلاغه و ب: نوع و روش مطالعه، ابزار پژوهش و جمع‌آوری داده‌ها و موضوع مورد مطالعه جمع‌آوری گردید.

به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار آماری SPSS 15، شاخص‌های آمار توصیفی از جمله شاخص‌های گرایش به مرکز و پراکندگی و همچنین جداول و نمودارها استفاده شد.

یافته‌ها

نتایج حاصل از پردازش داده‌ها نشان داد که طی زمان مورد بررسی (در طول سال ۱۳۹۳ هجری شمسی) ۶۹۰۷ مقاله در قالب ۶۹۶ شماره توسط ۱۳۸ عنوان مجله فارسی‌زبان منتشر گردیده است که شمارش تعداد منابع مورد استفاده در آن‌ها از به‌کارگیری بیش از ۱۸۶ هزار

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

جدول ۱: شاخص‌های آمار توصیفی در ارتباط با مقالات فارسی دانشگاه‌های علوم پزشکی طی سال ۱۳۹۳

متغیر	میانگین	حداقل	حداکثر
تعداد مقاله در هر شماره از مجله	۹/۹	۱	۵۰
تعداد نویسندگان مقالات در هر شماره از مجله	۴۰/۱	۷	۲۴۹
تعداد کلیدواژه‌ها در هر شماره از مجله	۳۹/۱	۳	۱۹۳
تعداد کل منابع مورد استناد در هر شماره از مجله	۲۶۸/۳	۱۶	۱۵۲۴

منبع (۱۸۶۷۳۵ منبع) حکایت دارد. اطلاعات بیشتر در این ارتباط در جدول ۱ ارائه شده است.

همچنین بررسی تعداد مؤلفان مقالات گویای آن بود که در مجموع طی این دوره زمانی حدود ۲۸ هزار پژوهشگر یا نویسنده (۲۷۹۷۰ مؤلف) در تدوین این آثار علمی مشارکت داشته‌اند که از نظر تعداد نویسندگان در هر اثر علمی تعداد آن‌ها از حداقل ۱ تا حداکثر ۲۶ نفر متغیر بوده است.

از نظر تعداد کلیدواژه‌های ارائه‌شده در هر مقاله نیز داده‌ها حاکی از به‌کارگیری ۲۷۱۵۲ کلیدواژه در ۶۹۰۷ مقاله مورد بررسی بود که از این تعداد ۲۲ کلیدواژه (۰/۰۸ درصد از کل کلیدواژه‌ها) به نام قرآن اختصاص داشته و در هیچ‌یک از مقالات از کلیدواژه نهج‌البلاغه استفاده نشده است؛ البته در ۲۷ مورد از مقالات، قرآن یا نهج‌البلاغه به‌عنوان یکی از مراجع در بخش منابع مورد استناد قرار گرفته‌اند. در مجموع باید عنوان نمود که ۴۹ مقاله اخیر (۲۲ مقاله دارای کلیدواژه قرآن در چکیده و ۲۷ مقاله دارای استناد به قرآن و نهج‌البلاغه در قسمت منابع) در میان مقالات ۲۶ مجله از ۱۴ دانشگاه مختلف به چاپ رسیده‌اند که از این تعداد بیشترین مقالات مربوط به دانشگاه‌های علوم پزشکی زنجان با ۹ مقاله است و در مراتب بعد دانشگاه‌های علوم پزشکی بابل، شهید بهشتی و مازندران هریک به‌ترتیب با ۸، ۷ و ۷ مقاله قرار دارند.

علاوه‌براین به لحاظ وضعیت استفاده از آیات قرآن کریم پردازش داده‌ها بیانگر بهره‌مندی از آیات در تدوین ۳۳ مقاله (۰/۴ درصد از کل مقالات) بود؛ اما از نظر تعداد آیات در مجموع ۴۰۴ مورد (۰/۲ درصد از کل منابع موجود در فهرست منابع) به آیات این کتاب آسمانی اختصاص داشت.

از نظر وضعیت توزیع سوره‌های قرآنی نیز آیات مذکور (۴۰۴ آیه) متعلق به ۸۰ سوره از قرآن کریم بودند که بیشترین موارد استناد به سوره بقره با ۶۱ مورد بود و در مراتب بعد سوره‌های انعام (۱۹ مرتبه)، نساء و اسراء (هریک ۱۷ مرتبه) و آل‌عمران و نحل (هریک ۱۶ مرتبه) قرار داشتند.

از سوی دیگر پردازش داده‌ها به لحاظ آیات مورد استفاده گویای آن است که بیشترین تعداد استنادها مربوط به آیه ۲۸ سوره رعد به تعداد ۶ مورد بوده و در مراتب بعد از آن آیه ۱۵۹ سوره آل‌عمران (۵ مورد)، آیات ۸۳ سوره بقره و ۸۲ سوره اسراء (هریک ۴ مورد) و آیات ۱۵۶ سوره بقره و ۴۲ سوره زمر (هریک ۳ مورد) می‌باشد.

همچنین از نظر بهره‌گیری از نهج‌البلاغه در ۸ مقاله (۰/۱ درصد از کل مقالات) شاهد استفاده از این کتاب ارزشمند به‌عنوان یکی از مراجع مورد استناد بودیم که در مجموع ۲۰ استناد (۰/۰۱ درصد از کل منابع مورد استناد) به آن اختصاص داشت. شایان ذکر است که در بیشتر موارد اطلاعات کاملی در مورد مطلب مورد استناد ذکر نشده و تنها در برخی از این مقالات اطلاعات حکمت یا خطبه معرفی شده بودند که می‌توان در این ارتباط به استفاده از حکمت‌های ۲۶، ۴۱، ۱۰۹، ۱۱۰ و خطبه ۱۰۷ اشاره کرد.

به لحاظ نوع مطالعه (در میان ۴۹ مقاله دارای استناد به قرآن کریم و نهج‌البلاغه) نیز بیشتر مقالات (۳۳ مقاله معادل ۶۷/۳ درصد) به‌صورت مروری بودند. همچنین موضوع پژوهش در اغلب مقالات مذکور (۲۸ مقاله معادل ۵۷/۱ درصد) کتب و مقالات بود و از چک‌لیست و فرم محقق‌ساخته به‌عنوان ابزار پژوهش در بیشتر آن‌ها استفاده شده بود. اطلاعات بیشتر در این رابطه در جدول ۲ ارائه شده است.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

جدول ۲: توزیع فراوانی ویژگی‌های مقالات دارای استناد به قرآن کریم و نهج‌البلاغه

متغیر	سطح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی (درصد)
موضوع مطالعات	بیماران	۴	۸/۱
	افراد	۱۷	۳۴/۶
	کتب و مقالات	۲۸	۵۷/۱
نوع مطالعات	اصیل پژوهشی	۱۶	۳۲/۶
	مروری	۳۳	۶۷/۳
ابزار مطالعات	پرسشنامه	۱۰	۲۰/۴
	چک‌لیست و فرم محقق‌ساخته	۳۳	۶۷/۳
	آزمایش	۴	۸/۱
	آزمایش و پرسشنامه	۲	۴

بحث

با توجه به اینکه دین اسلام همواره بر حفظ بهداشت تأکید فراوان داشته است و مراقبت از سلامت را وظیفه همگان می‌داند (۱۷) و از سوی دیگر آیات، روایات و توصیه‌های مذهبی در قالب کتاب‌های مذهبی مانند قرآن کریم و نهج‌البلاغه برای مسلمانان یکی از منابع بسیار مهم در تبیین اهمیت موضوعات مختلف از جمله سلامتی و رعایت بهداشت به شمار می‌آیند، انتظار بر آن است که در تدوین مقالات علمی در حوزه پزشکی، بهداشت و سلامت تا حد قابل‌قبولی شاهد استفاده از آیات، روایات و یا دیگر مضامین مذهبی باشیم؛ اما بر خلاف انتظار چه در کشور ما و چه در بسیاری از کشورهای اسلامی وضعیت موجود از شرایط متفاوتی حکایت دارد؛ به‌طوری که شرایط نشان می‌دهد آنچنان که شایسته است آموزه‌های دینی و مذهبی در راستای تفهیم مطالب و ترسیم اهمیت موضوعات بهداشتی مورد استفاده قرار نگرفته و ارتباط دین و سلامت بیشتر در سطح ارائه مطالب نظری متوقف شده است (۱۸). همان‌گونه که از نتایج این پژوهش برمی‌آید شاید کمبود تعداد پژوهش‌ها و به دنبال آن انتشار مقالات علمی با بهره‌گیری از قرآن و نهج‌البلاغه در مجلات علوم پزشکی (انتشار ۴۹ مقاله دارای ارجاع به قرآن در مقابل ۶۹۰۷ مقاله در یک دوره یک ساله) را بتوان یکی از شواهد چنین وضعیتی برشمرد.

تدوین مقالات علمی با ارجاع به آیات قرآن کریم تأثیر بسیاری بر پذیرش و اجرای مسائل بهداشت و سلامت از سوی تمامی مردم جامعه دارد؛ زیرا قرآن معجزه بزرگ و جاوید حضرت محمد (ص) و منشور هدایت بشر به سوی سعادت و بهروزی است. در این ارتباط حضرت علی (ع) می‌فرمایند: "در قرآن درمان بزرگ‌ترین دردها است" (۴). یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر آن بود که میزان ارجاع به قرآن در مقالات علوم پزشکی تنها در ۴۰۴ مورد (۰/۲ درصد) صورت گرفته است. نتیجه‌ای که به جهاتی دارای پیام مشابه با یافته‌های نوری و زارع فراش‌بندی ۲۰۱۲ می‌باشد. در پژوهش یادشده که به بررسی عملکرد پژوهشگران مسلمان در انتشار مقاله‌های مرتبط با قرآن کریم در حوزه پزشکی در پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس از سال ۱۹۶۰ تا ژانویه ۲۰۱۱ پرداخته است عنوان گردیده است که تنها ۷۷ مقاله مرتبط با قرآن در حوزه علوم پزشکی از میان چند هزار مقاله منتشرشده در این بازه زمانی وجود دارد (۱۹). در بررسی دیگری که توسط خاصه و همکاران تحت عنوان "بررسی و تحلیل پژوهش‌های قرآنی در عرصه بین‌المللی ISI" انجام گرفت مشخص شد که کل تولیدات علمی در حوزه قرآنی طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۱ میلادی ۲۶۲ مقاله یا سند علمی بوده است که از این تعداد تنها ۱۵ مورد (۵/۱۴ درصد) به کشور ایران تعلق داشته است. اگرچه نتایج پژوهش یادشده حاکی از نوعی رشد در تولیدات مرتبط با قرآن پس از سال ۲۰۰۵ میلادی می‌باشد؛ اما از سوی دیگر گویای آن است که جایگاه پژوهش‌های قرآنی در ایران از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی‌باشد؛ زیرا از میان بیش از ۱۱۶ هزار مقاله در مجله و همایش

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

(۱۱۶۱۸۹ مدرک علمی) تنها ۱۵ مدرک از کل تولیدات علمی ایران در پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس طی سال‌های یادشده (۰/۰۱۳ درصد) مربوط به پژوهش‌های قرآنی بوده است (۲۰).

علاوه‌براین پژوهش انجام‌شده توسط حاجی اسماعیلی و همکاران ۱۳۹۵ نشان داد که از میان تمامی مطالعات منتشرشده در پایگاه اطلاعاتی جهاد دانشگاهی تا اول آذر ماه ۱۳۹۴ با کلیدواژه قرآن ۱۰۰۵ مقاله، آوای قرآن ۸ مقاله، آموزه‌های قرآنی ۱۲ مقاله، قرآن مجید ۲۳ مقاله و قرآن کریم ۲۸۴ مقاله یافت شده است (۲۱).

همچنین در پژوهش تیرگر و همکاران که در سال ۱۳۹۱ انجام شد میزان استفاده از منابع مذهبی در تدوین پایان‌نامه‌های پزشکی و دندانپزشکی کمتر از ۰/۱ درصد گزارش گردید (۴). قرآن کتاب هدایت انسان‌ها در همه اعصار است و از بین صفات و ویژگی‌های آن این صفت مهم‌ترین ویژگی این کتاب شریف شناخته می‌شود. همانگونه که در این کتاب الهی یاد شده است "این قرآن به راهی که استوارترین راه‌ها است هدایت می‌کند" (اسرا/۸) (۳)؛ بنابراین به احتمال زیاد یکی از منابع مهمی که می‌توان آن را برای حفظ سلامت و درمان بیماری‌ها مورد استفاده و استناد قرار داد کتاب ارزشمندی مانند قرآن کریم است.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که میزان استفاده از نهج‌البلاغه در میان مقاله‌های مورد بررسی ۸ مورد (۰/۱ درصد از کل مقالات) و به‌کارگیری آن به‌عنوان منبع مورد استناد ۲۰ مورد (۰/۰۱ درصد از کل منابع) بوده است. یافته اخیر از تشابه و انطباق بالایی با نتایج پژوهشی با عنوان "وضعیت بهره‌گیری از قرآن و نهج‌البلاغه در بروندادهای علمی حوزه علوم پزشکی" حکایت دارد. در پژوهش یادشده میزان استفاده از نهج‌البلاغه به‌عنوان منبع مورد استناد در نگارش کلیه مقاله‌های منتشرشده در یک نشریه علوم پزشکی طی دوره زمانی ۲۲ ساله ۲ مرتبه (۰/۰۱ درصد) بود (۱۶). اگرچه باید خاطرنشان ساخت که نهج‌البلاغه کتابی در ارتباط با مسائل بهداشتی و پزشکی نیست؛ اما حداقل در مورد بسیاری از موضوعات مرتبط با بهداشت روان و سلامت اجتماعی حاوی توصیه‌های ارزشمندی می‌باشد (مواردی مانند پرهیز از خود کم‌بینی، تکبر، عجب، بی‌عدالتی، تجسس، تمسخر، نابرابری و تبعیض، آراستگی به اخلاق پسندیده و شکیبایی (۲۳-۲۲). از سوی دیگر در نهج‌البلاغه به مواردی از توصیه‌های مرتبط با سلامت جسمی مانند کم‌خوری و پرهیز از پرخوری و استفاده از غذاهایی مانند خرما برمی‌خوریم که هریک با پیامدهای متعددی در ارتباط با سلامت همراه هستند.

با نگاهی کلی به یافته‌های پژوهش حاضر دریافت می‌شود که استفاده از قرآن کریم و نهج‌البلاغه به‌عنوان مراجع معتبر و موثق در مقاله‌های حوزه علوم پزشکی از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی‌باشد و قشر علمی و دانشگاهی جامعه به گونه‌ای شایسته از این منابع ارزشمند در آثار خود بهره نمی‌جویند. حال با توجه به این امر مسلم که قرآن و نهج‌البلاغه از جمله منابع غنی و دایرةالمعارفی سرشار از علوم مختلف هستند و از سوی دیگر بعید به نظر می‌رسد که پژوهشگران ما تردیدی در جایگاه علمی والای قرآن کریم و نهج‌البلاغه داشته باشند، احتمالاً ریشه چنین ضعفی را می‌توان ناشی از آن دانست که جامعه علمی ما به‌ویژه پژوهشگران علوم پزشکی به منابع صحیح و سازمان‌یافته‌ای از این قبیل دسترسی لازم نداشته و یا با روش‌های صحیح استخراج مطالب علمی از این منابع آشنایی ندارند که این موضوع به نوبه خود توجه و دقت بیشتری را در این ارتباط می‌طلبد (۲۴).

نتیجه‌گیری

در مجموع از یافته‌های پژوهش حاضر دریافت می‌شود که مواردی مانند عدم وجود ارتباطات مطلوب میان اساتید دو حوزه معارف اسلامی و علوم پزشکی، کمبود شدید منابع معتبر به‌منظور آموزش روش‌های قرآن‌پژوهی و پژوهش در نهج‌البلاغه (با تأکید بر علوم پزشکی) و عدم آشنایی استادان و دانشجویان با حوزه‌های

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

قابل‌بحث و پژوهش در این کتاب‌های ارزشمند نمونه‌هایی از عواملی هستند که این استفاده را به حداقل رسانده‌اند.

پیشنهادات

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- با برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای استادان و دانشجویان بر آگاهی آن‌ها در مورد موضوعات بهداشت و سلامت در میان آیات قرآن کریم و نهج‌البلاغه و همچنین آشنایی آن‌ها با اصول و روش‌های پژوهش در این کتاب‌های ارزنده افزوده شود.
- از طریق برگزاری همایش‌های مشترک، شیوه‌های توسعه فعالیت‌های آموزشی، پژوهشی و تبلیغی مورد بحث قرار گیرد و در این راستا راه‌کارهای مناسبی جهت توسعه استفاده از قرآن کریم و نهج‌البلاغه در علوم پزشکی اندیشیده شود.
- با استفاده از ساز و کارهای شایسته بر میزان توجه به پژوهش‌های اصیل در ارتباط با قرآن کریم و نهج‌البلاغه افزوده گردد و با تشکیل هسته‌هایی در همین ارتباط بستر پژوهش‌های لازم فراهم شود.

حمایت مالی

این پژوهش با حمایت مالی مرکز تحقیقات طب، قرآن و حدیث دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله به انجام رسیده است.

ملاحظات اخلاقی

تمامی اصول اخلاقی مرتبط در این پژوهش رعایت شده است.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌نمایند که تضاد منافعی در این پژوهش وجود ندارد.

تشکر و قدردانی

این مقاله حاصل طرح تحقیقاتی مصوب در مرکز تحقیقات طب، قرآن و حدیث دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله می‌باشد که به پاس حمایت مالی جهت انجام این پژوه از آن مرکز قدردانی می‌گردد.

References

1. Tirgar A, Aghalari Z. Tendency to religious issues in scientific outputs of medical sciences. Islam and Health Journal. 2014; 1(3):35-40. (Persian)
2. Golpour M, Mostafazadeh A, Khorasani R. Holy Quran and Hadith perspective on Fasting and immune system. Islam and Health Journal. 2014; 1(3):61-8. (Persian)
3. Holy Quran. Trans: Elahi Ghomshei HM. Qom: Fateme Zahra Publication; 2007. (Persian)
4. Tirgar A, Yaminfirooz M, Nikkhah A, Mousavi A. Using religious resources among graduate students' thesis in medical sciences. Journal of Babol University of Medical Sciences. 2013; 15(Suppl 1):89-93. (Persian)
5. Reyshahri M. Mizanul Hikmah. 7th ed. Qom: Dar Al-Hadith Cultural-Scientific Institute; 2009. P. 459. (Persian)
6. Seyyed Razi MB. Nahj Al-balaqah. Trans: Dashti M. Qom: Amirolmomeneen Publication; 2015. (Persian)
7. Shojaee MS. Mental health social component in Nahj olbalagheh with an emphasis on employment and economic activity. Islamic Studies and Psychology. 2010; 4(6):103-21. (Persian)
8. Esm Hosseini GH. Health system in Islam. Quran and Science. 2009; 3(5):114. (Persian)
9. Rahmati S. The relationship between psychological capital and spirituality with internet addiction among students at Jondishapuor University of Medical Sciences. Medical Ethics Journal. 2017; 10(38):7-17. (Persian)
10. Fereshtehnejad SM, Motevalian SA, Moradi Lakeh M, Aghili S, Shafiee Sabet A. Comparison of the qualitative and quantitative indexes of scientific medical journals affiliated to Iran University of Medical Sciences with Iranian Exemplary Medical Journals during 2008-2010. Razi Journal of Medical Sciences. 2010; 17(77):40-54. (Persian)
11. Zaki MA. Investigate the content of the research trends in scientific journals

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]

Management. Knowledge Management. 2006; 75:43-74. (Persian)
12. Yadollahpour B. Principles of historical and thematic interpretation of the Quran. Qom: Dar Ol Elm; 2005. P. 160. (Persian)
13. Marzband R, Afzali MA. The orientation of health nutrition with emphasis on Quran teachings. Religion and Health. 2013; 1(1):9-18. (Persian)
14. Tirgar A, Habibzadeh Y, Aghalari Z. Monitoring of the scientific outputs of medical sciences according to using of the Quran. Teb Va Tazkieh. 2016; 25(3):129-36. (Persian)
15. Tirgar A, Abolghasemi MB, Yaminfirooz M. Citation analysis of medical student thesis: before and after accessing to national digital library of medicine. Education Strategies in Medical Sciences. 2013; 5(4):237-42. (Persian)
16. Tirgar A, Habibzadeh Y, Yadollahpour MH. Using Quran and Nahj olbalagheh in scientific outputs of medical sciences. Islam and Health Journal. 2014; 1(2):22-6. (Persian)
17. Ghaffari F. Healthy nutrition from the perspective of the Holy Quran. Zanjan University of Medical Sciences Journal. 2014; 22(90):97-109. (Persian)
18. Keshavarz Mohamadi N. Methodology of research on religion and health: Islamic health promotion. Regional Conference on Health Research in the Quran, Tehran, Iran; 2010. (Persian)
19. Noori R, Zare Farashbandi F. Evaluating of Muslims researchers' performance in publishing of articles related to Holy Quran in medical sciences field and citation analysis of them in Scopus database. Quran and Medicine. 2012; 1(4):126-31. (Persian)
20. Khasa AA, Ahmadinejad F, Hijazi S. A study and analysis of the Quran researches in international arena (ISI). The Journal of Qur'an and Science. 2012; 6(10):145-66. (Persian)
21. Hajiesmaeili MR, Abbasi M, Safaiepour L, Fani M, Abdoljabari M, Hosseini SM, et al. Spiritual health concept in Iranian society: evolutionary concept analysis and narrative review. Medical Ethics Journal. 2016; 10(35):77-115. (Persian)
22. Yadollahpour MH, Hosseini H. The foundations of human dignity from the perspective of Nahjul Balagha. 1st ed. Tehran: Adyan Publication; 2012. P. 125-99. (Persian)
23. Kadkhodai Z, Hajianfar H. Ethic's role on mental health of the society from the view point of Nahj al-Balagha. Health System Research. 2013; 9(3):243-58. (Persian)
24. Maaref M. The first meeting of the series of Qur'an meetings in the present. The 22nd International Holy Quran Exhibition, Tehran, Iran; 2014. (Persian)

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-13]